

Марија Копривица*Филозофски факултет, Универзитет у Београду**Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија**e-mail: marija.koprivica@f.bg.ac.rs.***ЗАДУЖБИНЕ СРПСКИХ АРХИЕПИСКОПА СРЕДЊЕГ ВЕКА***

Апстракт: Задужбине поглавара Српске цркве у средњем веку уочене су као посебна група манастира. За разлику од владарских и властеоских задужбина, у њима је сконцентрисана власт црквених лица и као ктитора и као духовних старешина. Пећки комплекс храмова представљен је као један од најрепрезентативнијих ове групе. Поред тога указао је и на остале архијерејске задужбине. Пажња је посвећена и ктиторским правима њихових оснивача. Сагледан је положај таквих храмова унутар Српске цркве, како у погледу епархијске организације, тако и у односу на остале манастире. Одређена је и политичка и друштвена улога задужбина српских архиепископа у средњем веку.

Кључне речи: манастири, Српска црква, Пећ, архиепископ Арсеније, архиепископ Данило II.

Улога и значај који су манастири имали у средњовековној Србији даје посебно обележје слици црквених прилика на овом простору. Потреба за формирањем властите српске црквене институције најпре је остварена кроз деловање манастира. Већ је истакнут значај Студенице и других задужбина Стефана Немања као центара српске духовности у периоду пре осамостаљења Српске цркве.¹ Постављени на веома чврстим основама, манастири су задржали велику самосталност и углед унутар новонастале аутокефалне архиепископије. Током средњег века ктиторско постаје императив не само за владаре већ и за властелу. Истраживању задужбина клира Српске цркве, није посвећена већа пажња, какву су задобиле ктиторије владара и влатела. Иако би се као један од основних проблема могли издвојити имовински односи, питање манастира чији су ктитори српски архијереји мора се сагледати и са становишта положаја таквих храмова унутар Српске цркве, као и ктиторских права њихових оснивача.

Поставља се питање имовине којом архијереји Српске цркве располажу, да би је могли завештати манастиру.² Прелазак у монашки чин повлачио је одрицање од свих земаљских добара.³ По свему судећи, највећи број епископа, а посебно архиепископа потицао је из виших друштвених слојева и богатих властеоских породица, које су могле

* Рад је део пројекта: *Насеља и становништво српских земаља у позном средњем веку (XIV-XV век)* (ев. бр. 177010).

1 Петровић 1986,75-98; Бабић, Кораћ, Ђирковић 1986, 9-16; Благојевић 1988, 56-61; Копривица 2017,147-162.

2 Марковић 1925, 100-101;Троицки 1935, 81-89.

3 Милаш 1902, 563-565; 689-712.

обезбедити средства за подизање храмова. Изгледа да та спона није потпуно прекинута, а за многе архијереје високо порекло је истицано у житијима и другим споменицима.⁴ Са друге стране епископи, митрополити и поглавари Цркве располагали су и управљали имовином својих епархија.

Законским прописима однос између епископа и манастира уређен је углавном у корист представника црквених власти, док пракса показује велики утицај ктитора на манастире.⁵ Посебан је случај када је епископска и ктиторска власт сконцентрисана у једној личности. У канонском праву и оскудним законским споменицима средњег века, размотрен је и проблем ктиторства архијереја. Пажњу привлачи један од прописа који је уврштен у зборнике црквеног права који су коришћени и у средњовековној Србији. У 19. глави Законоправила Св. Саве наведено је и 7. правило прво-другог сабора из 861. године: „Нико од епископа не треба себи посебно да зида манастир“ уз даље образложење да такав поступак може бити „на разорење и на осиромашење своје епископије.“⁶ Затим је објашњено да уколико се подигне такав храм, чији је ктитор епископ, припада оној епархији којом он управља. Интересантно је да је ово правило коришћено и као основ за оправданост положаја ставропигијских манастира, према Валсамоновом тумачењу. Односно, ако је ктитор поглавар цркве такав храм добија ставропигијски положај, без обзира у којој епархији се налази. Исто канонско правило је нешто касније укључено у српски превод Властарове Синтагме (Е-25) са поменутиим тумачењем. У овом зборнику на крају објашњења, ипак се одобрава и чак „похваљује“ да епископи подижу и обнављају манастире „уколико се не наноси штета имању епископије“.⁷ Сасвим је јасно ограничење епископима да зарад личног задужбинарства не могу користити средства епископије. Могло би се претпоставити да су користили друге изворе за подизање својих задужбина. Ипак, сама епархија је имала користи од ктиторства архијереја, јер је су такви храмови били подређени њиховим епархијама. Када су у питању поглавари Цркве, њихове задужбине су увек изузимане из епархијске управе и стављане под јурисдикцију Архиепископије. Поред тога, како се брига о световним ктиторијама наслеђивала унутар породице, о задужбинама архијереја, по свему судећи, старали су се њихови наследници на престољу Цркве. На тај начин створен је комплекс храмова под директном управом архиепископа.

Питање од чијих су средстава подизане задужбине архијереја, можда донекле расветљава пример о задужбинарству једног митрополита српске цркве средњег века. Малобројни су примери ове групе, али указују да су архијереји својим средствима подизали и обнављали манастире. Тако је Мелнички митрополит Кирил цркву Св. Николе Стожког „обновио и озидео и још поред тога и пирг сазидао својим трудом и откупом.“ Из исправе цара Уроша се сазнаје и да је касније црква остала Мелничким митрополитима на старање, а свакако у њиховој јурисдикцији, али да они нису имали иста права као први ктитор.⁸ Овај пример указује и на поштовање цитираног прописа о епархијској припадности задужбина епископа.

Према досадашњем познавању и тумачењу позиције манастира у средњовековној Србији нису препознати као посебна категорија *патријаршијски манастири*, односно у условима српског средњег века би се могли назвати

4 В: Пурковић, 1938; исти, 1976.

5 Троицки 1935, 93.

6 *Законоправило* (пр. Петровић, Штавланин-Ђорђевић) 2005, 494.

7 *Синтагма* (пр. Новаковић) 1907, 293-294; *Матија Властар, Синтагма* (пр. Суботин – Голубовић) 2015, 213.

8 Новаковић 1912, 308-309; Михалчић 2003, 85-97.

архиепископским манастирима. Постојање оваквих храмова у Византији је посведочено, а задужбине патријарха имале су посебно место у црквеном животу Царства.⁹ Положај ових храмова увек је дефинисан као ставропигијски, односно потчињени су директно поглавару цркве. Већ приликом изградње манастира он освећује место и поставља крст који је положен у темељ храма, а не подручни епископ. Такође, у службама се не помиње име епископа већ само патријарха, који обавља и рукоположење јеромонаха, судске послове и надзор над манастиром. Касније патријарх и одобрава извесне посебне повластице таквим храмовима.¹⁰ Уместо патријарха такве дужности је могао извршавати његов егзарх, а таква функција се помиње и у српском средњем веку.¹¹

У средњовековној Србији издваја се више храмова чији су ктитори поглавари Цркве. Потреба за формирањем ове групе манастира би се могла препознати у праћењу византијских узора црквеног уређења. Ипак, могло би се рећи да се на овај начин истиче и углед и моћ високих црквених достојанственика, јер подизање задужбине са свим елементима киторског величања претставља ствар престижа.

Пећки комплекс се посебно издваја у овом смислу и може се сматрати „патријаршијским манастиром“ у оном основном смислу значења, али само у првом периоду његовог деловања. Архиепископ Арсеније поставио је темеље ове институције подигавши храм Св. Апостола као прву задужбину поглавра Српске цркве.¹² Познавајући канонске прописе, типике и манастирску организацију, оснива храм на поседу под својом јурисдикцијом, на жичком метоху у жупи Хвосно. Тиме отпочиње процес стварања посебне групе српских *архиепископских манастира*.

Већ у Жичкој повељи издвојено је четири храма који су названи „*краљевским манастирима*“ и одређен је њихов специфичан положај.¹³ Тако је на самом почетку Српска архиепископија добила директно подређене манастире, са Студеницом као првим и најзначајнијим. Убрзо се издваја бројнија група владарских задужбина са посебним привилегијама.¹⁴ Чини се да се замисао о развију ктиторија српских архиепископа развила паралелно са формирањем скупине *краљевских манастира*. Византијски модел уређења, у коме су под утицајем реформи из 12. века патријарси ојачали своју јурисдикцију над појединим храмовима, имао је утицај на организовање манастирског живота у Србији.¹⁵ То се не осликава само у еваргетидском узору првих српских монашких типика, већ и у односу владара и црквених поглавара на живот манастира.¹⁶

Киторство над храмом Св. Апостола у Пећи у традицији и науци већ је приписано архиепископу Арсенију. Ипак, по свој прилици, он није једини китор овог храма. Археолошка и архитектонска истраживања потврдила су да се на том месту налазио старији храм, чија је архитектура уклопљена у нову, свакако већу, цркву. Та би се црква могла ставити у ред споменика у којима се налазе Богородица Хвостанска и Призренска епископска црква, док је као узор нове послужила Жича.¹⁷ Да ли је

9 *Byzantine monastic foundation documents* (ed. Thomas, Constatinides Hero) 2000, 618-620, 869-871.
10 Милаш 1902, 715-717.

11 О егзарсима у Српској цркви в: Копривица 2011, 305-315.

12 Ђурић, Ћирковић, Кораћ 1990, 21-22.

13 *Зборник* (пр. Мошин, Ћирковић, Синдик) 2011, 94.

14 Копривица 2017, 147-162.

15 *Byzantine monastic foundation documents*, 869-871.

16 *Студенички типик* (пр. Јовановић), 1994; *Свети Сава, Сабрани списи*, (пр. Богдановић) 1986, 41-86, 87-94; Савић 2016, 209-235.

17 Љубинковић 1964, I-III; Ђурић, Ћирковић, Кораћ 1990 26; Чанак – Медић 1991, 297.

подизање овог храма и истицање посебности архиепископске задужбине била идеја већ Саве Немањића? Извори из 14. века дају основа за такву помисао. Архиепископ Никодим, и сам један од твораца пећког комплекса, оставио је забелешку у *Уводу* свог превода *Јерусалимског типика*, да је цркву у Пећи „створио“ први архиепископ Сава, „по образу“ светилишта синајских.¹⁸ Ово би указивало да се са изградњом започело после Савиног повратка из Свете земље. Поред тога, у живопису се могу пронаћи детаљи који упућују на синајске утицаје и на Савино залагање.¹⁹ Оваква становишта иду у прилог напред изреченој тези о тежњи да се већ на самом почетку деловања Српске цркве створи посебна група манастира, архиепископских задужбина.

Пећки храм Св. Апостола разликује се по стилу и монументалности од владарских храмова, са веома израженим монашким тендецијама посебно у сликарском програму.²⁰ Интересантно је и питање: да ли је од самог почетка замишљен као маузолеј архиепископа, или је то постао стицајем околности током 14. века? Одговор на ово питање захтева сагледавање ктиторских права архиепископа. Право на сахрањивање у храму припада ктитору, али и епископи имају право на гроб у катедралном храму своје епархије.

Арсеније је сахрањен у цркви Св. Апостола у Пећи као ктитор. Житије сведочи да његово тело „положише часно у раци од камена коју беше сам спремио“.²¹ Жича највероватније није замишљена као храм са фунирарном функциом, нити српских владара нити архиепископа. Ако је Арсеније као ктитор храма припремио себи гроб у Св. Апостолима, треба разјаснити и како су (и који су) каснији српски архиепископи сахрањивани у пећком комплексу храмова. Интересантан је сплет околности у којима је следећи архиепископ Сава II, брат српског краља, сахрањен у монашкој задужбини свог претходника, а потоњи архиепископ Јоаникоје је гроб добио у Сопоћанима, краљевом маузолеју. Арсеније је живео до 1263. године, и највероватније је храм Св. Апостола до тада био завршен.²² Недовољно је расветљено питање да ли је Сава II стекао извесна ктиторска права у овом манастиру, или је тамо сахрањен као поглавар Цркве.²³ Околност да је ктиторско право наследно, могла би указивати да је Сава од свог претходника наследио старање о храму и почасту у њему. Можда се белешка Даниловог настављача да је Сава II остварио право на помен на дан његовог престављења може сматрати једним од показатеља остваривања ктиторства.²⁴

Тек десети по реду архиепископ, Никодим, наставља ктиторску идеју о монументалном маузолеју поглавра Српске цркве. Изгледа да чак шесторица архиепископа између Саве II и Никодима није сахрањено у пећком комплексу. Наследник Саве II, Данило I је смењен са трона после кратке владавине, па о његовом гробу нема података.²⁵ Јоаникије I је остао најоданији сардник краља Уроша, а његове

18 Трифуновић 2004, 26; Грујић 1936, 291-292.

19 Живопис храма у слоју који потиче из средине 14. века садржи натпис поред ликова Св. Симеона и Саве са текстом „*ктитори овог светог места*“. Тодић 1980, 85-101; Тодић 1982, 19-38; Ђурић, Ћирковић, Кораћ 1990, 32.

20 Радојчић 1966, 50-5, сликарство пећких Св. Апостола је окарактерисао као „успон и крај монашког стила у српском сликарству 13. века“.

21 *Данило II* (пр. Мак Даниел, Петровић) 1988, 172.

22 Бркић 1963, 3-25; Филиповић 1983, 75-93; Бабић 1979, 319-342

23 Поповић 1985, 71-90; Ђурић, Ћирковић, Кораћ 1990, 293-294.

24 *Данилови настављачи* (пр. Мак Даниел) 1989, 122

25 Антоновић 1995, 107-115.

мошти су свечано пренете и положене у Сопоћане.²⁶ У Жичи је био сахрањен једино Јевстатије I, шести по реду српски архиепископ, који је положен „мермерној раци, коју сам себи беше спремио у животу својему, у дому Спасову у месту званом Жича“. Ипак, касније је архиепископ Јаков преноси његове мошти у пећки храм Св. Апостола.²⁷ Не може се са сигурношћу утврдити ни гробно место следеће тројице архиепископа Јакова, Јевстатија II и Саве III, али њихови гробови нису потврђени међу пећким и жичким обележјима. Овакав след би могао указивати да схватање о заједничком маузолеју српских архиепископа није заживело у другој половини 13. и у 14. веку. Такође, положај гробова, сликарски програм и остали познати подаци указују да су Арсеније, Никодим и Данило II сахрањени у својим задужбинама, у гробовима који су сами за живота припремили, као ктитори тих храмова. За Саву II тако што би се могло наслутити.

У условима 14. века, визија пећког, тада већ катедралног, комплекса поприма другачије значење. Синхронизовано деловање Никодима и Данила, а под окриљем краља Милутина, треба сместити у прилике настанка шире црквене реформе. Иако је још и раније овде смештено боравиште поглавара Цркве, идеја о Жичкој архиепископији, као и њено велико властелинство и епархија, и даље су имали примарну улогу. Тек је у другој деценији 14. века јужна резиденција архиепископа однела коначан примат.²⁸ Некадашњи хвостански метох претрпео је измене, те од скромног и запостављеног црквеног центра постаје католикон. Уз постојећи храм Св. Апостола, најпре је архиепископ Никодим доградио цркву посвећену Св.Димитрију.²⁹ Затим је Данило II зналачки употпунио целину доградивши уз јужну страну храм посвећен Св. Богородици Одигитрији и параклис посвећен Св. Николи, а све грађевине је повезао заједничком припратом са звоником.³⁰

Треба истаћи да се у време наглог успона пећког монашког комплекса јавља и идеја о култу српских архијереја. Главни корак на том путу је канонизација архиепископа Арсенија.³¹ Међутим, овај процес није започет у најранијој фази паралелно са настанком династичког култа, већ је у првој половини 14. века придодат овоме. Даниловом настојању, поред житија и службе Св. Арсенија, придружује се и подизање капеле посвећене овом архиепископу у оквиру своје пећке задужбине.³² Према сликовитом опису писца Даниловог житија: „у једно здање начини две цркве: једну у име Пречисте, а другу у име светог Арсенија архиепископа“.³³ Данилово *Житије* овог светитеља наглашава спону духовне повезаности Арсенија са Св. Савом, као његовог изабраника, наследника у свему, настављача његових богоугодних дела.³⁴ Настанак житија и подизање капеле посвећене другом српском архиепископу смештају се у исти временски период, док се Данило налазио на челу Цркве (1324-1337). Стварање свода светих српских архијереја дало је повода за низ нових делатности поглавара Српске

26 Овако сахрањивање архиепископа у краљевском манастиру је предесан и српској средњовековној пракси, а о разлозима су током ранијих истраживања само изношене претпоставке. Поповић 1992, 64-65; Тодић 2006/2007, 59-77.

27 *Данило II* (пр. Мак Даниел, Петровић)1988, 211.

28 Алексић, Копривица 2014, 71-90.

29 Суботић, 1964.

30 Ђурић, Ђирковић, Кораћ, 1990, 132; Чанак-Медић 1991, 295-309.

31 О култу Св. Арсенија: Павловић 1965, 71-76.

32 В.Ђурић указује да је оваква посвета сасвим изузетна и да се не уклапа у литургијско и уобичајено посвећење овог дела храма. Ђурић1968, 99-103; Ђурић 1991, 290-291.

33 *Данилови настављачи* (пр. Мак Даниел)1989, 111.

34 *Данило II* (пр. Мак Даниел, Петровић)1988, 22-23, 151-180.

цркве, који су пратећи узоре прва два архиепископа наставили са ктиторским подухватом који су ови започели. Није на одмет поменути и да је архитип српског светитеља створен у житијима Св. Симеона величао његово ктиторство.³⁵ Та се нит провлачи и касније, па је и код архиепископа поред подвижничког монашког живота истицана и њихова ктиторска активност.

Већ је указано на сахрањивање и сликање ктитора у храму као вид остваривања ктиторских права.³⁶ Један детаљ у вези са храмом Богородице Одигитрије значајан је за сагледавање статутарних надлежности ктитора. У овом храму Данило „постави устав да га држе доброразумни чрнци грчкога рода“. Ради се о издавању манастирског типика, по свему судећи специфичног и различитог и од оних у осталим пећким храмовима.³⁷ Постојање типика потврђено је и у осталим архиепископским манастирима што је значајно за издвајање њиховог посебног статуса.

Задужбинарство поглавара Српске цркве није било ограничено само на пећки комплекс. Житије архиепископа Арсенија сведочи да је он иако веома болестан последњи период свог живота провео на метоху Чрнча у жупи Затон.³⁸ На овом локалитету потврђено је постојање цркве Св. Јована, али нема података о њеном ктитору.³⁹ Овај храм је свакако био под директном јурисдикцијом поглавара Цркве.

Писац житија архиепископа Данила забележио је и овај детаљ о развоју ктиторства српских архијереја: у месту званом Лизица “где је икономија црквене области, у том преосвећени архиепископ Никодим сазда цркву и име Хрисова архијереја Саве, бившега првог архиепископа српскога“. Архиепископ Данило је завршио ову задужбину свог претходника.⁴⁰ Грађен на метоху Жиче овај храм је свакако имао ставропигијски статус. Уз то ради се о једној од заиста ретких средњовековних цркава посвећених Св. Сави Српском.⁴¹ Значај и контекст овог храма долази до изражаја у сагледавању целокупне активности Никодима и Данила на стварању новог концепта о архијерејским задужбинама. Такође га треба посматрати и као део подухвата развоја континуитета свода српских светих архијереја.

Храм под директном јурисдикцијом поглавара Српске цркве представља и црква Св. Ђорђа у Магличу. Град Маглич је представљао одбрамбену тврђаву Архиепископије и у њему је смештена њена ризница.⁴² Цркву Св. Ђорђа архиепископ Данило је обновио и у њој поставио „божаствени закон“.⁴³ Највероватније се и овде ради о издавању манастирског типика, па је Данило поред архијерејских надлежности остварио и ктиторство у овом храму.

Задужбинама српских архиепископа средњег века треба придружити и храмове које је подигао први српски патријарх Јоаникија. Ктиторска права у Св. Апостолима

35 *Свети Сава, Сабрани списи*, (пр. Богдановић) 1986, 98; *Стефан Првовенчани, Сабрани списи* (пр. Јухас-Георгијевска) 1988, 66-67, 69-70, 74, 79.

36 Ђурић 1968, 99-103; Филиповић 1983, 75-93; Ђурић 1991, 290-291; Поповић 1991, 329-342; Ђурић (С.) 1991, 345-352; Валтер 1991, 355-359.

37 П. Симић је констатовао да је то укључивало и постављање игумана “који стога и нису били истог ранга и значаја с игуманима краљевских ктиторских манастира.“ Симић 1991, 101.

38 Данило II (пр. Мак Даниел, Петровић) 1988, 170.

39 Мишић 2012, 40; Јовановић 1961, 129-132.. Највероватније да се ради о предзнањској цркви, али извесно је обновљена за време док је била центар овог метоха.

40 Данилови настављачи (пр. Мак Даниел) 1989, 116.

41 Ђурић 1991, 290.

42 Лексикон градова и тргова, Маглич (С.Мишић), 173-176.

43 Данилови настављачи (пр. Мак Даниел) 1989, 114.

Пећким је стекао обновом и осликавање храма.⁴⁴ Писац житија додаје му и ова дела: „на Кармилу сазда цркву Св. Илије, а на Тавору цркву Св. Николе“.⁴⁵ Помињање ових Библијских места је тумачено као залагање патријарха на старању о храмовима у удаљеној Светој Земљи. Ипак, у околини Пећи, на планини Бјеласици, постоји топоним Тавор, који је и данас светилиште. Могуће је да је патријарх поред уздицања и обнове седишта Патријаршије, подигао и два мања храма у околини, који су можда били на неки начин и повезани са катедралном црквом.⁴⁶ У прилог тези да се ради о ктиторском подвогу повезаном са пећким комплексом, говори и сам ток излагања ових детаља у житију, као и околност да Јоаникије највероватније није никада путовао у Свету Земљу.

Наведени примери задужбина српских архиепископа показују да ова категорија храмова није била тако малобројна. Поред наведених веома је вероватно да је постојао и изван број сличних храмова о чијем ктиторству писани извори не сведоче.

Јако мало података говори о положају ових храмова у друштвеним и политичким околностима. Питање је и да ли су имали истакнути положај унутар саме Српске цркве. Оскудни су извори и о саставу и функционисању архиепископовог двора и његових сарадника. Повеља патријарха Никодима из 1450. године помиње једну институцију у оквиру Српске цркве која би се можда могла довести у везу са овим проблемом. Ради се о „сабору црквеном Дома Спасова“.⁴⁷ Дакле, не ради се о општем црквеном сабору, који се назива *сабор српски*, већ мањем скупу који је највероватније сачињавао патријархов двор. *Сабор српски* чинили су архиепископ или патријарх, митрополити и епископи, као и игумани краљевских манастира, а ово тело могло је деловати самостално или као део државног сабора.⁴⁸ По свему судећи, у његовом раду нису учествовали представници манастира ктиторја архијереја. Учешће старешина ових манастира, могло би се претпоставити у овом сабору Дома Спасова, који су сачињавали према сведочењу поменуте повеље, калуђери и властела подчињена Патријаршији. Може се закључити да задужбине поглавара Српске цркве нису имале значај, углед и статус византијских патријаршијских манастира.

Треба истаћи веома важан детаљ који је поменут код више познатих манастира ове категорије, а то је да су имали типике. Сасвим је извесно да су се они разликовали од Студеничког и Хиландарског типика, који су уређивали краљевске задужбине и наглашавали власт ктитора - владара.⁴⁹ Нажалост, нису сачувани типичи архијерејских храмова, али се може претпоставити да су у њима наглашене нагледности поглавара Српске цркве. Српски *архиепископски манастири*, ипак, остају у сенци задужбина краљева, које су поред богатства имали и значајну улогу у политичком животу. Ова посебна категорија манастира одликује се тиме да је за разлику од владарских и властеоских задужбина у њима сконцентрисана власт црквених лица, као ктитора и као духовних старешина. На овај начин постигнута је велика самосталност од световних власти. Стога они представљају антипод владарским задужбинама, посебно *краљевским*

44 Тодић 1980, 85-101; Ђурић, Ћирковић, Кораћ 1990, 210-220.

45 Данилови настављачи (пр. Мак Даниел) 1989, 128.

46 Данилови настављачи (пр. Мак Даниел) 1989, 128: „и још к том приложи дому Спасову многа села, и цркве у њима сазда, и на Кармилу сазда цркву светога Илије и на Тавору цркву светога Николе.“ Ово би могло указивати да су поменуте цркве подигнуте у селима која је патријарх приложио патријаршијском властелинству.

47 Синдик 1997, 113.

48 Благојевић 2008, 34-37.

49 Студенички типик (пр. Јовановић), 1994; Свети Сава, Сабрани списи, (пр. Богдановић) 1986, 41-86, 87-94.

манастирима, у којима је сконцентрисана световна власт ктитора и владара, а црквена (епископска) власт смањена.⁵⁰

Извори и литература

Byzantine monastic foundation documents (2000): ed. J. Thomas, A. Constatinides Hero, Washington.

Богдановић Димитрије (прир.) (1986): *Свети Сава, Сабрани списи*, Стара српска књижевност у 24 књига, књ. 2, Београд, Српска књижевна задруга, Просвета.

Јовановић Томислав (прир.) (1994): *Студенички типик. Цароставник манастира Студенице*, Београд.

Јухас-Георгијевска Љиљана (прир.) (1988): *Стефан Првовенчани, Сабрана дела*, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. 3, Београд, Српска књижевна задруга, Просвета.

Мак Даниел Гордон, Петровић Дамњан (пр.) (1988): *Данило II, Животи краљева и архиепископа српских, Службе*, Стара српска књижевност у 24 књига, књ. 6, Београд, Српска књижевна задруга, Просвета.

Мак Даниел Гордон (пр.) (1989): *Данилови настављачи. Данилов ученик и други настављачи Даниловог зборника*, Стара српска књижевност у 24 књига, књ. 7, Београд, Српска књижевна задруга, Просвета.

Михаљчић Раде (2003): *Хрисовуља цара Уроша мелничком митрополиту Кирилу*, Стари српски архив 2, 85-97.

Новаковић Стојан (пр.) (1907): *Синтазма Матије Властара*, Београд.

Петровић Миодраг, Штављанин-Ђорђевић Љубица (пр.) (2005): *Законоправило Светога Саве*, Београд, Историјски институт.

Синдик Душан (1997): *Повеље српских патријарха Саве, Спириодона и Никодима*, Хиландарски зборник 9, 99-111.

Суботин –Голубовић Татјана (пр.) (2015): *Матија Властар, Синтазма*, Београд, САНУ.

Трифунковић Ђорђе (2004): *Типик архиепископа Никодима*, Београд.

Алексић Владимир, Копривица Марија (2014): *Црква Христа Спаситеља (дом Спасов) у Жичи и Српска црква у средњем веку*, Београдски историјски гласник 5, 71-91.

Антоновић Милош (1995): *О узроцима смењивања жичког архиепископа Данила I*, ЗРВИ 34, 107-115

Бабић Гордана (1979): *Низови портрета српских епископа, архиепископа и патријарха у зидном сликарству (13-14. век)*, у: В.Ђурић (ур.), Сава Немањић-Свети Сава, историја и предање, Београд, 319-342.

Бабић Гордана, Кораћ Војислав, Ћирковић Сима (1986): *Студеница*, Београд.

Благојевић Милош (1988): *Студеница - заштитница српске државе*, у: В.Кораћ (ур.), Студеница и византијска уметност око 1200, Београд, 56-61.

Благојевић Милош (2008): *Српски сабори и сабори отачаства Немањића и Лазаревића*, Глас САНУ 14, 1-40.

Бркић Арсеније (1964): *Животи Срба светитеља под сводовима цркава Пећке Патријаршије*, Пећ-Београд, 3-25.

Валтер Кристофер (1991): *Значење портрета Данила II као ктитора у Богородичиној цркви у Пећи*, у: В.Ђурић (ур.), Архиепископ Данило II и његово доба, Београд, 355-359.

Грујић Радослав (1936), *Палестински утицај на св.Саву при реформисању монашког живота и богослужбених односа у Србији*, Светосавски зборник 1, 278-305.

Ђурић Војислав (1968): *Историјске композиције у српском сликарству срењег века и њихове књижевне паралеле III*, ЗРВИ 11, 99-103

Ђурић Војислав (1991): *Свети покровитељи архиепископа Данила и његових задужбина*, у: В.Ђурић (ур.), Архиепископ Данило II и његово доба, Београд, 281-291.

Ђурић Срђан (1991), *Портрети Данила 2 изнад улаза у Богородичину цркву у Пећи*, у: В.Ђурић (ур.), Архиепископ Данило II и његово доба, Београд, 345-352;

Ђурић Војислав, Ђирковић Сима, Кораћ Војислав (1990): *Пећка патријаршија*, Београд.

Јовановић В. (1961): *Св. Јован, Затон, Бијело Поље*, Археолошки преглед 3 129-132.

Лексикон градова и тргова српских земаља средег века, ур. С.Мишић, Београд 2010.

Копривица Марија (2017): *Краљевски манастири српске цркве у средњем веку*, у: С.Мишић (ур), Српска краљевства у средњем веку, 147-165.

Копривица Марија (2011): *Протопоп дворски и егзарх у Српској цркви средег века*, Црквене студије 8, 305-315.

Љубинковић Радивоје (1964): *Црква св. Апостола у Пећкој патријаршији*, Београд.

Марковић Василије (1925): *Ктитори, њихове дужности и права*, Прилози КЈИФ 5, 1-2, 100-124.

Марковић Василије (1920): *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, С.Карловци (= Горњи Милановац, 2002).

Милаш Никодим (1902): *Православно црквено право*, Мостар.

Мишић Синиша (2012): *Студије о средњовековном Полимљу*, Ниш.

Павловић Леонтије (1965): *Култови лица код Срба и Македонаца*, Смедерево.

Петровић Миодраг (1986): *Црквенодржавна идеологија Светог Саве у Студеничком типуку*, Осам векова Студенице, Свети архијерејски синод СПЦ, 75-98.

Поповић Даница (1985): *Надгробни споменик архиепископа Саве II из цркве Св.апостола у Пећкој патријаршији*, Зборник за ликовне уметности 21, 71-90.

Поповић Даница (1991): *Гроб архиепископа Данила II*, у: В.Ђурић (ур.), Архиепископ Данило и његово доба, 329-342.

Поповић Даница (1992): *Српски владарски гроб у средњем веку*, Београд.

Пурковић Миодраг (1976): *Српски патријарси средњег века*, Диселдорф.

Пурковић Миодраг (1938): *Српски епископи и митрополити средњег века*, Скопље.

Радојчић Светозар (1966): *Старо српско сликарство*, Београд.

Симић Прибислав (1991): *Архиепископ Данило и црквени устави*, у: В.Ђурић (ур.), Архиепископ Данило и његово доба, 87-103.

Савић Виктор (2016): *Српски превод „евергетидског синаксара“ у два синајска рукописа*, ЗРВИ 53, 209-235.

Subotić Gojko (1964): *The Church of St Demetrius in the Patriarhate of Pec*, Beograd

Тодић Бранислав (1980): *Патријарх Јоанаикије –китор фресака у цркви Св.Апостола у Пећи*, Зборник за ликовне уметности 16, 85-101.

Тодић Бранислав (1982): *Најстарије зидно сликарство у Св. Апостолима у Пећкој патријаршији*, Зборник за ликовне уметности 18, 19-38.

Тодић Бранислав (2006-2007): *Сопоћани и Градац, узајамност фунерарних програма две цркве*, Зограф 31, 59-77.

Троицки Сергеј (1935): *Ктиторско право у Византији и Немањинској Србији*, Глас СКА168, други разред 86/3, 81-133.

Филиповић Даница (1983): *Саркофаг архиепископа Никодима у цркви Св. Димитрија у Патријаршији*, Зборник МС за ликовне уметности 19, 75-93.

Чанак – Медић Милка (1991): *Архиепископ Данило и архитектура Пећке патријаршије*, у: В.Ђурић (ур.), *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд, 295-309.

ENDOWMENTS OF MEDIEVAL SERBIAN ARCHBISHOPS

According to the former knowledge and interpretation of the position of monasteries in Medieval Serbia, *patriarchal monasteries* are not recognized as a special category, that is, in the conditions of Serbian Middle Ages they could be referred to as *archbishop's monasteries*. A special category of monasteries, the founders of which were bishops, is characterized by the fact that the power of church authorities and spiritual elders was concentrated. Thus, a great independence from secular authorities was achieved. This group of temples is in opposition to *regal monasteries* in which the power of rulers and founders was concentrated, whereas the power of the bishops was diminished.

The necessity of forming these monasteries was indicated at the very beginning of Serbian Church activity. What is more, Byzantine role models may be recognized. The second Serbian archbishop Arsenije founded a monastery on the estate of Žiča property in Hvosno. It is believed that the process of making the complex of Peć was started after Sava's return from a holy land and that he played a great part in it.

What is also being considered is whether the temple of Peć was from the very beginning imagined as an archbishop mausoleum, or it had acquired that role under the circumstances during the 14th century. The position of the graves, painting programme and other known data, indicate that Arsenije, Nikodim and Danilo II were buried in their endowments, in the graves they had prepared by themselves for a lifetime, as the founders of those temples. It seems that the founders and archbishops had usual founders' rights, which apart from burial and painting was manifested in publishing a monastery tipicon. The greatest number of archbishop endowments is concentrated in the Peć complex. Apart from the existing temple of Holy Apostles, firstly the archbishop Nikodim had built a church dedicated to St. Maria Odigitria and St. Nicolas, and all the buildings were connected by naos with the bell tower. What is also denoted is the tendency that in the time of sudden ascent of Peć complex, the idea of canonization of Serbian archbishops started to appear.

The endowment of the head of the Serbian church was not only limited to Peć cathedral. It was known that Nikodim had built churches dedicated to St. Sava in the town of Lizica. Moreover, Danilo was noted as a founder of St. George's temple in Maglič, whereas to our first Serbian patriarch Joanikije, the patronage of temples with Biblical names to Karmil and Tavor is assigned. When we talk about the position of the monasteries it may be concluded that they didn't have the significance, respectability and status of Byzantine patriarchal monasteries, and in Serbia they remained in the shadow of richer and more luxurious rulers' endowments.

